

BOLA NUTQIDA GENDERGA OID DISKURSIV XUSUSIYATLARNING SHAKLLANISHI VA ULARNING LINGVISTIK TAHLILI

Shokirova Diloromxon Abduvali qizi

Dotsent, Andijon davlat universiteti, Andijon, O'zbekiston

diloromhon0099887700@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16958219>

Kirish: Til – inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy tajribasining asosiy ko'zgusi bo'lib, shaxsning jamiyatdagi o'rnini belgilovchi eng muhim vositalardan biridir. Bola nutqining shakllanishi nafaqat lingvistik jarayon, balki psixologik, sotsial va madaniy omillarning murakkab o'zaro ta'siri natijasidir. Shu jarayonda gender omili, ya'ni jinsga xos nutqiy va kommunikativ xususiyatlar, alohida o'rin tutadi.

Gender tilshunosligi – zamonaviy tilshunoslikning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, u til tizimi va nutqiy amaliyotda jinsiy farqlarning ifodalanish mexanizmlarini o'rganadi. Bu sohada olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qiz va o'g'il bolalarning nutqiy faoliyati bir-biridan fonetik, leksik, grammatik va pragmatik jihatdan farqlanadi. Mazkur farqlar esa, o'z navbatida, ijtimoiylashuv jarayonida shakllanadi va madaniyat, tarbiya, ta'lim tizimi kabi omillar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Ushbu maqola bola nutqida gender rollarining lingvodiskursiv shakllanishini, uning nazariy va metodologik asoslarini, shuningdek, ingliz va o'zbek tillarida mazkur jarayonning o'ziga xos jihatlarini yoritishga qaratiladi.

Gender tilshunosligining nazariy asoslari: Gender tushunchasi zamonaviy ilm-fanda ko'p qirrali izohlanadi. Biologik jins (sex) biologik belgilar bilan belgilanadi, gender esa ijtimoiy va madaniy konstrukt sifatida qaraladi. Bu farqni ilk bor lingvistik nuqtai nazardan keng o'rgangan olimlardan biri R. Lakoff bo'lib, u til va gender munosabatlaridagi kuch, ijtimoiy maqom va kommunikativ strategiyalar farqlarini tahlil qilgan.

Gender tilshunosligi shuni ko'rsatadiki, til nafaqat muloqot vositasi, balki jamiyatdagi jinsiy rollarni mustahkamlovchi va qayta ishlab chiqaruvchi ijtimoiy mexanizmdir. Qiz bolalar ko'pincha nutqda yumshoqlik, iltifot va ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlovchi strategiyalardan foydalansa, o'g'il bolalar ko'proq tashabbuskorlik, buyruq va raqobatga yo'naltirilgan nutqiy birliklardan foydalanadi.

O'zbek va ingliz tillarida genderga xos nutqiy xatti-harakatlarning farqlanishi madaniy kodlar, tarbiya tizimi va tarixiy-an'anaviy nutq madaniyatiga borib taqaladi. O'zbek tilida hurmat markerlari va ijtimoiy maqomni ifodalovchi birliklar keng tarqalgan bo'lsa, ingliz tilida individualizmga asoslangan bevosita muloqot usullari ustuvor hisoblanadi.

Bola nutqini gender nuqtai nazaridan tahlil qilish uchun bir nechta ilmiy yondashuvlar qo'llanadi:

- Psixolingvistik yondashuv – bolaning til o'zlashtirish jarayonida psixik rivojlanish bosqichlarini hisobga oladi (L. Vygotskiy, A. Leontyev).
- Sotsiolingvistik tahlil – jinsiy farqlarni jamiyatdagi kommunikativ rollar, maqomlar va madaniy stereotiplar bilan bog'laydi (J. Holmes, D. Tannen).
- Diskurs tahlili – nutqiy vaziyatlarda gender strategiyalarining qo'llanilishi va ularning kontekstual ma'nolarini ochib beradi.

Metodologik jihatdan, qiz va o'g'il bolalarning nutqi tabiiy muloqot jarayonida kuzatiladi, yozma va og'zaki matnlar tahlil qilinadi, shuningdek, fonetik, leksik va pragmatik ko'rsatkichlar

o'lchanadi.

Fonetik jihatdan, qiz bolalar ko'pincha pastroq intensivlik va balandroq ton diapazonidan foydalanadi, o'g'il bolalar esa kuchliroq intonatsiya va qisqa pauzalarni qo'llaydi.

Leksik-semantik jihatdan, qizlar nutqida hissiy rang beruvchi sifatlari ("chiroyli", "yoqimli", "ajoyib") ko'p uchrasa, o'g'il bolalar nutqida faoliyat va harakatga oid fe'llar ("otish", "yugurish", "yengish") ustun bo'ladi.

Pragmatik jihatdan, ingliz tilida gender farqlar ko'proq to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita iltimos shakllarida namoyon bo'ladi, o'zbek tilida esa hurmat va maqomga oid etiketik birliklar ko'p ishlatiladi.

Bolaning jinsga xos nutqiy xususiyatlari quyidagi omillar ta'sirida shakllanadi:

- Tarbiya uslubi – oilada ota-ona va kattalarning nutqiy xatti-harakatlari bolaga bevosita namuna bo'ladi.
- Madaniyat va milliy qadriyatlar – milliy urf-odatlar, folklor, maqol va matallar gender stereotiplarini mustahkamlaydi.
- Ta'lim tizimi – darsliklar, o'qituvchi nutqi va sinfdagi muloqot shakllari bola nutqida gender rollarni shakllantiradi.

Munozara: O'zbek va ingliz madaniyatlaridagi gender nutq farqlari til tizimidagi strukturaviy o'ziga xosliklardan tashqari, ijtimoiy ongda shakllangan qadriyatlar tizimidan ham chuqur ildiz oladi. Har ikki madaniyat o'zining tarixiy rivojlanish bosqichlarida jinsiy rollarni til orqali kodlash va mustahkamlashning turlicha usullarini shakllantirgan. Masalan, ingliz madaniyatida shaxsiy erkinlik, individual qaror qabul qilish va o'z fikrini ochiq ifoda etish qadrlanadi. Bu qadriyatlar til tizimida bevosita murojaat shakllari, aniq va qisqa ifodalar, shuningdek, "I" zamirining faol ishlatilishi orqali aks etadi. Shu sababli, ingliz tilida bolalar nutqida ham o'z nuqtai nazarini to'g'ridan-to'g'ri bildiruvchi, muloqotda tezda maqsadga yo'naltirilgan iboralar ustun bo'lishi kuzatiladi.

Bunga qarama-qarshi ravishda, o'zbek madaniyatida ierarxiya, katta-kichik munosabatlarini qat'iy belgilash va hurmat markerlarini nutqda ifodalash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, o'zbek tilida murojaat shakllari ko'pincha bilvosita bo'lib, "iltimos", "marhamat", "hurmatli" kabi etiketik birliklar bilan boyitiladi. Bu farq, albatta, bolalar nutqida ham sezilarli darajada namoyon bo'ladi: o'g'il va qiz bolalar kattalarga murojaatda, so'z tanlashda va intonatsiyada madaniy normalarga mos strategiyalarni qo'llaydilar.

Gender tilshunosligi bu farqlarni aniqlash bilan cheklanmaydi. U shuningdek, ushbu farqlarni ijtimoiy tenglik va kommunikativ uyg'unlik nuqtai nazaridan tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, kommunikativ tenglik tamoyili doirasida qiz va o'g'il bolalarning nutqiy imkoniyatlarini bir xil rivojlantirish, ularga turli muloqot strategiyalarini o'rgatish, stereotiplarni yumshatish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilishi mumkin. Ingliz va o'zbek tillarini taqqoslash orqali pedagoglar hamda nutq terapevtlari til va madaniyatning bola nutqidagi gender xususiyatlarini qanday shakllantirishini aniqroq tushunadilar.

Bunday yondashuv nafaqat lingvistik tadqiqotlar uchun, balki amaliy ta'lim, nutq terapiyasi, hamda madaniyatlararo muloqot jarayonlari uchun ham katta ahamiyatga ega. Chunki, jamiyat taraqqiyoti sharoitida jinsiy farqlarni ijobiy jihatdan boshqarish, ularni diskriminatsiya manbai emas, balki kommunikativ boylik sifatida talqin qilish bugungi kun talabidir.

Xulosa: Bola nutqida gender rollarining lingvodiskursiv shakllanishini o'rganish

zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biridir va u ta'lim tizimi, nutq terapiyasi hamda madaniyatlararo muloqot sohalarida muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalar tilidagi gender xususiyatlarini chuqur tahlil qilish, til vositalari orqali ijtimoiy rollarning qanday shakllanishini, madaniyat va qadriyatlarining nutqiy modelga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashga imkon beradi. Bu esa pedagoglar, psixologlar va logopedlar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Qiz va o'g'il bolalarning nutqiy strategiyalarini qiyosiy tahlil qilish orqali ularning til kompetensiyasini balansli rivojlantirishga erishish mumkin. Masalan, qiz bolalarda ko'proq empatiya va hamkorlikka yo'naltirilgan kommunikativ strategiyalar, o'g'il bolalarda esa bevosita va maqsadga yo'naltirilgan nutq uslublari ustun bo'lishi kuzatiladi. Ushbu farqlarni hisobga olgan holda ta'lim jarayonida har ikki turdagi strategiyalardan o'zaro boyituvchi omil sifatida foydalanish, bolalarda kengroq kommunikativ imkoniyatlarni shakllantiradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, gender farqlarni inobatga olgan pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish nafaqat kommunikativ tenglikni ta'minlaydi, balki madaniyatlararo muloqot samaradorligini ham oshiradi. Bu ayniqsa globallashuv sharoitida muhim, chunki ko'p madaniyatli ta'lim muhitida bolalar turli kommunikativ kodlarga moslashish qobiliyatini egallashlari zarur.

Shuningdek, lingvodiskursiv yondashuv asosida olib borilgan tahlillar gender stereotiplarini yumshatish, diskriminatsion til vositalarini kamaytirish va ijtimoiy inklyuzivlikni oshirish imkonini beradi. Natijada, ta'lim tizimida har bir bola o'z shaxsiy nutq salohiyatini to'liq namoyon etish, jamiyatda esa teng huquqli muloqot ishtirokchisi sifatida rivojlanish imkoniga ega bo'ladi.

Umuman olganda, bola nutqida gender rollarining lingvodiskursiv shakllanishini o'rganish nazariy va amaliy jihatdan katta ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, kelgusida bu yo'nalish bo'yicha interdisiplinar tadqiqotlar olib borish tilshunoslik, pedagogika va psixologiya sohalarida yangi istiqbollarni ochadi.

References:

Используемая Литература: Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ergasheva, G. (2019). *Gender tilshunosligi: nazariy asoslar va amaliy tadqiqotlar*. Toshkent: Fan.
2. Ziyayeva, D. (2020). *Bola nutqida gender farqlarining lingvopragmatik jihatlari*. Toshkent: NMIU.
3. Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics*. London: Routledge.
4. Lakoff, R. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.
5. Tannen, D. (1990). *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. New York: Ballantine Books.
6. Formanovskaya, N. I. (2007). *Rechevoy etiket i kul'tura obshcheniya*. Moskva: Russkiy yazyk.
7. Krasnyx, V. V. (2002). *Etnopsikholingvistika i mezhkul'turnaya kommunikatsiya*. Moskva: Gnozis.
8. Cameron, D. (2003). *Gender and Language Ideologies*. In: Holmes, J., & Meyerhoff, M. (Eds.), *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell Publishing, 447–467.

9. Wardhaugh, R. (2010). *An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Wiley-Blackwell.
10. Goffman, E. (1981). *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
11. Fishman, P. (1983). Interaction: The work women do. In: Thorne, B., Kramarae, C., & Henley, N. (Eds.), *Language, Gender and Society*. Rowley, MA: Newbury House.
12. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Leontyev, A. A. (1999). *Psixolingvistika asoslari*. Moskva: Smysl.
14. Malinowski, B. (1923). The problem of meaning in primitive languages. In: Ogden, C. K., & Richards, I. A. *The Meaning of Meaning*. London: Kegan Paul, 296–336.
15. O'razayeva, D. (2018). *Bola nutqini rivojlantirishning psixolingvistik asoslari*. Toshkent: NMIU.